

2. lecke – Jutalmazás és büntetés

Jelen tananyag a Szegedi Tudományegyetemen készült az Európai Unió támogatásával.
Projekt azonosító: EFOP-3.4.3-16-2016-00014

Ez a lecke 1 ábrát tartalmaz. Ennek a leckének az elsajátítása hozzávetőlegesen 3-4 órát igényel, de ez függ a hallgatótól.

Egészségfejlesztés során ismereteket adunk át az egyéneknek/csoportoknak, és adott esetben vissza is kérjük ezeket az ismereteket abból a célból, hogy meggyőződjünk azok maradéktalan megértéséről, helyes alkalmazásáról. A kliensek visszacsatolását értékelnie kell az egészségfejlesztőnek, ehhez hozzátartozik a jutalmazás és büntetés is. Természetesen itt átvitt értelemben használjuk ezeket a fogalmakat, azonban a teljes körű pedagógiai ismeretekhez hozzátartozik ezen két fogalom részletes megismerése is.

A jutalmazást és a büntetést a társadalmi értékek elérése érdekében alkalmazzuk. „*Célja a büntető, jutalmazó személy által közvetített értékek megerősítése, az általa elvetettek gyengítése.*” (6)

Bábosik (2003) szerint a jutalmazás és büntetés funkciója a preferált magatartásformák és tevékenységek gyakorlása, a nem kívánatosak demotiválása. A jutalmazás és büntetés magatartás- és tevékenységsszabályozó funkciót tölt be (3).

Jutalmazás

A jutalmazás pozitív megerősítés lehet, de nem minden esetben tölti be ezt a funkciót. Tartós ösztönzést segítheti a következő esetekben, ezeket érdemes szem előtt tartani:

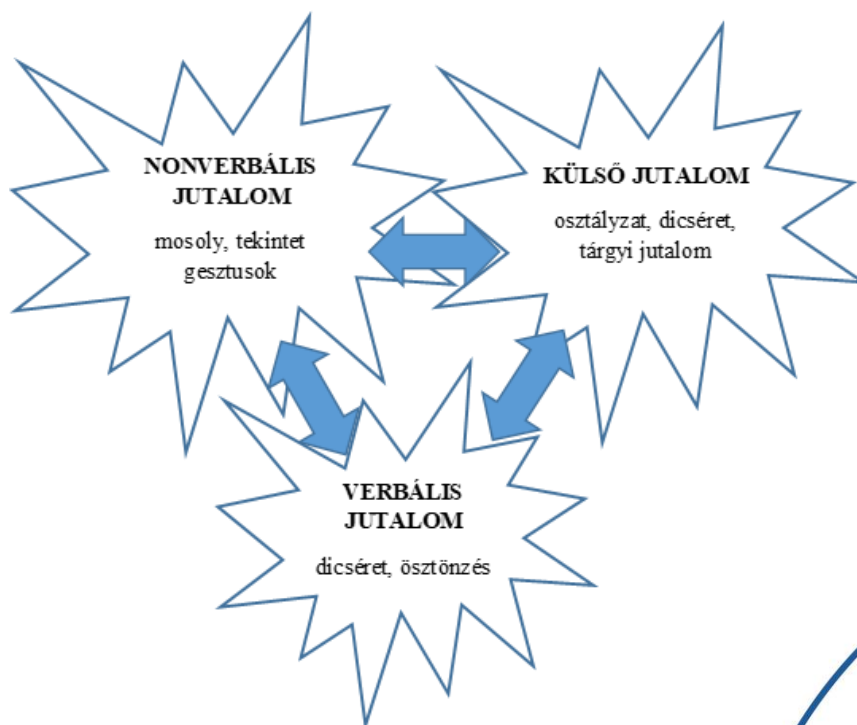
- a tanuló **erősen vágyik** a jutalomra, ez motiválhatja őt a feladat mielőbbi teljesítésében;

- legyünk **mértéktartók**, vagyis nem minden esetben kell alkalmazni az elvárt viselkedés után;
- **ismertessük a jutalmazás kritériumait**, vagyis pontosan tudja az egyén, hogy milyen cselekvésért milyen jutalom jár;
- **személyre szabott** legyen, azaz olyan jutalmat adjunk, aminek örül a gyermek;
- **legyünk következetesek**: amit egyszer megjutalmaztunk, azt máskor ne büntessük (4).

Kisgyermek esetében a jutalmazásnak azonnal meg kell történnie az elvárt cselekvés után, nagyobb gyermek esetében lehet **késleltetni a jutalmat**, azonban ez ne legyen túlságosan hosszú, mert ekkor már nem biztos, hogy a jutalmazandó cselekvésnek tudja be a gyermek a jutalmat. Alkalmazhatunk **előlegzett jutalmat** is, melyet az elvárt viselkedés, cselekvés megtörténte előtt adunk a gyermeknek. Egyszer-egyszer, váratlanul alkalmazva ösztönző hatása van, de rendszeres alkalmazása azt tanítja meg a gyermeknek, hogy minden erőfeszítés nélkül is számíthat a jutalomra (6).

A **jutalmazás**nak **három formája** ismeretes az iskolákban:

1. ábra: Jutalom formái (Készítette: Dr. Németh Anikó 6. forrás alapján)

Dicséret alkalmazása esetén mindig konkrét tevékenységet dicsérjünk, pl: „Ügyes vagy, mert szépen összepakoltál”, vagyis annyi nem elegendő, hogy „Ügyes vagy”, hanem tudnia kell a gyermeknek, hogy pontosan milyen tevékenységért, viselkedésért dicsérték meg. **Buzdításra, ösztönzésre** alkalmas: „Csak így tovább, jól csináltad!” A verbális és a külső jutalomnak mindig együtt kell járnia a nonverbális jutalommal, azonban a nonverbális jutalom önmagában is alkalmazható (6).

Iskolai közegen kívül jutalmazni lehet **tárgyi eszközökkel** is, például ajándék, pénz, csokoládé, valamint a jutalmazott tevékenységhez kapcsolódó tárgyakkal, lehetőségekkel is (pl. ha egy gyermek szeret rajzolni, és rajzversenyt nyer, akkor számára jutalom lehet különleges színes ceruza vagy egy rajztanfolyam). A tárgyakkal történő jutalmazás csak akkor hat a belső motivációra, ha az nehéz, vagy monoton tevékenységekhez kapcsolódik, és előre kiszámítható, vagy meglepetésként éri a jutalmazottat. **Szociális eszközökkel** is jutalmazhatunk, ilyen például a közös tevékenység a szeretett, modell személlyel, a szóbeli elismerés, vagy a metakommunikációs visszajelzés (mosoly, vállveregetés, bólintás). Ez utóbbit iskolai keretek között is alkalmazhatjuk (1).

Jutalmazás során **elkövetett hibák** (6):

- ha olyan jutalmat adunk, ami nem számít értéknek a jutalmazott számára (pl. matricát kap játék helyett);
- ha a jutalom időben túl távoli, ezért elérhetetlennek tűnik (pl. majd a tanév végén megkapod);
- a jutalom máshonnan egyszerűbben megszerezhető (pl. nagyszülő megveszi csak úgy a számítógépet, mindenféle feltétel nélkül);
- a jutalom elérése túl nehéz (megvalósíthatatlan az az elvárás, amiért ígérük);
- ha valaki túl sok jutalmat kap, az rontja a jutalmak értékét, így a gyermek egy idő után már semminek sem fog örülni;
- az elfogadható viselkedés jutalom nélkül marad, vagyis korábban kapott a

gyermek jutalmat a jó tanulmányi eredményért, viszont az utóbbi alkalommal ez már elmaradt.

A túl sok jutalom csökkenti a belső motivációt, ezért nem szabad gyakran alkalmazni! Ha egy belsőleg motivált tevékenységet külső jutalmakkal „támogatunk meg”, akkor a belső motivációt felváltja a jutalom megszerzésére való törekvés (1). Erre példa, amikor egy kisgyermek szívesen segít a mosogatásban, de ezért sorozatos jutalmat kap. A jutalmak hatására elveszik a mosogatás varázsa, és kötelességének fogja érezni azt a későbbiekben, és már a jutalom megszerzése fogja motiválni, nem maga a mosogatás (*negatív motivációs hatás*) (2).

Büntetés

A büntetés célja a nem kívánatos cselekedet gátlása. Fontos, hogy a büntetés, tiltás mindig ehhez a cselekvéshez kapcsolódjon. Közvetlenül a nem kívánt cselekedetet kell, hogy kövesse, különben a gyermek nem fogja tudni, hogy miért kapta (6).

A büntetés formái

Fizikai büntetés tárgykörébe tartozik a verés, étel- italmegvonás, a *verbális* büntetés tárgykörébe pedig a szidás, megalázás, megszegényítés. Mindkét büntetési forma *pszichikai erőszakot* is jelent. Pszichikai erőszak lehet még a semmibe vétel (negilálás), a zsarolás és a mobbing (pszichoterror). Mindegyik forma alkalmazása szigorúan tilos az oktatás során (6)!

A büntetés történhet *tárgyi eszközökkel* is, például jutalom elmaradása, tárgy (pl. telefon, számítógép), lehetőség (pl. nem mehet moziba, bulizni) megvonása. Büntetni lehet *szociális eszközökkel* is, ilyen a közös tevékenységből való kizárás (pl. nem mehet játszani a barátaival), szóbeli bírálat, elmarasztalás, metakommunikációs elemekkel (pl. fejcsóválás,

szigorú tekintet, szomorúság, csalódottság kimutatása) (1).

A büntetés szabályai

A büntetés akkor hatékony, ha az **intenzív és megúsztatlan, megfosztja a megbüntetettet valamitől** (pl. ha egy olyan gyereket ítélnék szabafogságra a szülei, aki állandóan az interneten lóg, akkor az számára nem lesz büntetés, mert a szeretett tevékenységtől nem fosztja meg. Számára az az igazi büntetés, ha az internettől tiltják el). Elég **elrettentő**nek kell lennie, mert csak így alkalmas arra, hogy a nemkívánt cselekedetet megszüntesse. Legyen **személyre szabott**. Az egyszer megbüntetett cselekvést mindig büntessük meg, ha legközelebb előfordul. Amennyiben a büntetést adó személyt a gyermek elfogadja, szereti, úgy a büntetés hatékonyabb lesz. **Magyarázattal együtt büntessünk**, csak így tudja pontosan a gyermek, hogy miért kapta (6).

El kell magyarázni a gyermeknek, hogy mi az, amit helytelenül tett, és ajánljunk neki viselkedési alternatívát (pl: „Ne tépd ki Marci kezéből az autót” helyett: „Mi lenne, ha adnál Marcinak egy másik játékot az autóért cserébe?”) (5). A büntetés **ne legyen túl agresszív**, mert az a gyermeknek modellként szolgál, és ő is agresszíven fog viselkedni (6).

Mindig **előzze meg figyelmeztetés**: „Ha még egyszer ledobod az autót a földre, akkor el fogom venni, mert nem szeretném, hogy összetörjön, és te szomorú legyél miatta”. Fontos, hogy ha mégis ledobja az autót, akkor vegyük el (**következetesség**) (5)!

Mindig **az adott viselkedést**, és ne a gyermeket **kritizáljuk**! Ne mondjuk azt neki, hogy „Figyelmetlen vagy”, helyette mondjuk: „Ebben a feladatban tudtál volna jobban figyelni” (5).

A büntetés alapelvei

Büntetni nem szabad más gyermek jelenlétében, mert ez megszégyenítésnek minősül. Az egyszer büntetett viselkedés soha

ne jutalmazódjon! **Nem szabad túl gyakran** vagy túl súlyosan **büntetni**, mert a gyermek a büntetéstől fog félni, és nem a tett újbóli elkövetésétől (4). A **fizikai bántalmazás**, testi, lelki terror szigorúan **TILOS!** Nem szabad olyanért büntetni, amit nem szándékosan követett el a gyermek. Nem lehet kollektíven büntetni (egy gyermek tetteért nem lehet egy egész osztályt megbüntetni) (7).

Büntetés hatásai a gyermekre

A súlyos fizikai büntetés káros lehet az egészségre, de a lelki egészséget is károsíthatja, **rettegés, frusztráció** lehet a következmény. Ezen kívül agresszivitást, erőszakot eredményezhet (4).

A magyarázat nélküli, rendszeres, erőszakos büntetés hatására a gyermek a **büntetéstől való félelem** miatt fogja kerülni a nem kívánatos cselekedetet, nem pedig belső motivációból. **Önbizalma, önértékelése csökken, agresszívvá válik. Pszichoszomatikus tünetek** is megjelenhetnek (állandósuló fej- és hasfájás, tikkelés, körömrágás), valamint **kudarcélmény** alakul ki (6). Ezek a hatások egy életre szólóan alakítják a gyermeki személyiséget. Például az agresszív, deviáns serdülőket gyermekkorukban is többnyire agresszív fizikai büntetéssel sújtották (2).

A jutalmazásnak és büntetésnek a családi életben is nagy szerepe van. Az olyan családokban, ahol a szabályokat a gyermek igényeinek figyelembevételével alakítják ki, a szabályok, határok betartását megkövetelik, a gyermek is biztonságban érzi magát, fokozódik önállósága, teljesítmény-motivációja. Itt a gyermeknek jogai és kötelezettségei is vannak (5).

Önellenőrző kérdések

Mindegyik kérdésnél válassza ki az egyetlen HIBÁS állítást!

A **jutalmazás** a tartós ösztönzést segítheti a következő esetekben:

- A. ha a tanuló erősen vágyik az adott jutalomra
- B. az egyénnek tudnia kell, hogy milyen cselekvésért milyen jutalom jár
- C. az elvárt viselkedés után azonnal alkalmazzuk
- D. személyre szabott legyen

A **késleltetett jutalom**

- A. kisgyermekes esetében is alkalmazható
- B. a késleltetés ideje ne legyen túlságosan hosszú
- C. ha túl hosszú a késleltetés ideje, akkor nem biztos, hogy a jutalmazandó cselekvésnek tudja be a gyermek a jutalmat
- D. nagyobb gyermek esetében hatékonyan használható

A **büntetés**

- A. hatékonyságát nem növeli, ha intenzív, megúszhatatlan
- B. magyarázattal együtt történjen
- C. mindig előzze meg figyelmeztetés
- D. ne legyen túl agresszív

A **büntetés hatásai** lehetnek

- A. rettegés, frusztráció
- B. agresszió, erőszak
- C. büntetéshez való hozzászokás
- D. önbizalom csökkenése

Kösse össze az egymáshoz tartozó párokat!

1. Dicséret	A. „Csak így tovább, jól csináltad!”
2. Buzdítás	B. csak akkor hat a belső motivációra, ha az nehéz, vagy monoton tevékenységekhez kapcsolódik
3. Tárgyi eszközökkel történő jutalmazás	C. a metakommunikációs visszajelzés az egyik formája
4. Szociális eszközökkel történő jutalmazás	D. tudnia kell a gyermeknek, hogy pontosan milyen tevékenységért kapta

1. Pszichikai erőszak	A. szigorú tekintet, szomorúság, csalódottság kimutatása
2. Verbális büntetés	B. jutalom elmaradása, lehetőség megvonása
3. Tárgyi eszközökkel történő büntetés	C. negilálás, mobbing
4. Szociális eszközökkel történő büntetés	D. szidás, megszegyenítés

Felhasznált irodalom

1. A nevelés hatásrendszere, módszerei.
[https://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tamop412b2/2013-0002_nevelestan/tananyag/JEGYZET-07-1.3. A neveles_hatasrendszere.scorml](https://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tamop412b2/2013-0002_nevelestan/tananyag/JEGYZET-07-1.3_A_neveles_hatasrendszere.scorml)
Elérés ideje: 2019.02.20.
2. A szocializáció és a normaátadás folyamatai (direkt instrukciók, formálás: jutalmazás és büntetés).

<https://tudasbazis.sulinet.hu/hu/szakkepzes/rendeszet/pszichologiai-szocialpszichologiai-alapismeretek/a-szocializacio-es-a-normaatadas-folyamatai-direkt-instrukciok-formalas-jutalmazas-es-buntetes/formalas-jutalmazas-es-buntetes>

Elérés ideje: 2019.02.20.

3. Bábosik I. (2003): Alkalmazott nevelélmélet. OKKER, Budapest.
4. Fodor G. (2000): Tanár – szerep – konfliktusok. Új Pedagógiai Szemle, 50 (2): 66-75.
5. Futó J. (2011): Ki az úr a háznál? A jutalmazás és büntetés hatása a gyermek önértékelésére, motivációjára, teljesítményére. http://avec.hu/jutalmazas_buntetes
Elérés ideje: 2019.02.18.
6. Jutalmazás és Büntetés, értékelés és vizsgáztatás. ELTE TTK Multimédiapedagógia és Oktatástechnológia Központ.
<http://docplayer.hu/30021301-Elte-ttk-multimediapedagogia-es-oktatastechnologia-kozpont-budapest-pazmany-p-setany-1-jutalmazas-es-buntetes-ertekeles-es-vizsgaztatas.html> Elérés ideje: 2019.02.18.
7. Vajda Zs. (1994): Nevelés, pszichológia, kultúra. Dinasztia Kiadó, Budapest.

Készítette: Dr. Németh Anikó SZTE ETSZK Egészségmagatartás és –fejlesztés Szakcsoport